

ימות המשיח בעיני י. ד. ברקוביץ

„כסבור הייתי, שנפול כאן לתוך ימות המשיח — הזנה אחרנו! באנו אחרי ככלות הכל!... אחרי המשיח! משיח כבר בא! שוב אין אנו צריכים כאן לשום דבר!...“
דברים אלה משמיע מיסטר צדרבוים בהתלהבות גדולה, לאחר שעבר עליו היום הראשון בארץ אבותיו, אליה עלה מאמריקה. ד"ר מנוחין, הדמות המרכזית שבסיפור, שמטבעו הוא הססן, ספקן ונתחן, אינו מעז להתמסר, כבן שיחו, להתלבות שלמה ושכחה עצמית. אולם, לאמיתו של דבר, התרשמותו הראשונה מן העיר החדשה תל-אביב, אינה שונה כל-כך מהתרשמותו של צדרבוים. כותרת הסיפור, שעם הפתיחה היא נראית אירונית מעט, אינה אירונית כל עיקר. ראייתי המפוכחת של ד"ר מנוחין אינה זהה עם ההתלבות חסרת המעצור רים של צדרבוים — ארז-הלבנון, המגוחך מעט; אולם דעותיהם על הנעשה בארץ-ישראל משתוות בסיכום סופי. אך נדפדף נא בסיפור בנחת, ראשון ראשון ואחרון אחרון.
את יצירתו „ימות המשיח“ מגדיר ברקוביץ כסיפור. יתכן שבחר בהגדרה זו, הואיל ובעברית טרם התברכנו במונח מתאים למושג רומאן. מאידך גיסא, הרי „ימות המשיח“ עומד על הגבול שבין ה„רומאן“ ל„סיפור“. מבחינת ארכו יכול הוא להחשב כרומאן; פשטות המבנה, התרכוזות בנושא עיקרי אחד מכניסות אותו לקטגוריה של הסיפור. אך מכיוון שעיקר ההבחנה המקובלת שבין סיפור לרומאן היא כמותית, הרי שנוכל לקבל את המינוח רומאן כמתאים ביותר. „ימות המשיח“ בנוי כמתכונת הרומאן הפיקארסקי, כשחוויות תופשות את מקום ההרפתקאות המיושנות.

שלא בטובתו של הספר, בקשו רבים לדאותו כ„רומאן-מפתח“; בשל הניחושים לגבי דמות זו או אחרת, נתקפחה ראיית הספר כיצירת אמנות. ואכן, הפיתוי לניחושים וזיהויים הוא רב. בתחילת שנות השלושים לא היה הישוב בארץ גדול; ומאחר שב„ימות המשיח“

מדובר באנשים נכבדים, אנשי העילית, — הרי מספרם של אלה היה קטן עוד יותר, וידועים היו לכל. ב„מנחם מנדל בארץ־ישראל“ המצב הוא שונה לחלוטין. מנחם מנדל נע בין פשוטי אדם, „עמך“, אותם תיאר בלשונו המיוחדת. דרך תיאור זו ודאי שאין לקרוא לה ריאלי־סטית, ועוד פחות מזאת — אובייקטיבית. ב„ימות המשיח“ התיאור שואף להיות ריאליסטי, בוותרו על כל סממני העממיות, על כל לחלוחית של הגזמה נאה, איש לא יטריח עצמו לחפש את המודלים לאנשי „מנחם מנדל“ ברחובות ההומים של תל־אביב ובבתי הקפה אשר בה. אין בכך אף כל רבותה, לזהות דמות ספרותית מסוימת, בכמה קווים, עם פלוני אלמוני. ובעיקר — הרי אנו רואים בחוש, כי הסופר אינו כבול כאן למציאות היבשה, טיפוסים שהוא מתאר, הרי הם, למעשה, אב־טיפוסים, סמלים לדפוסי חיים. הסופר לא היה כאן כבול לראייה הריאליסטית, אלא למסורת הספרותית של שלום עליכם, יוצרו הראשון של מנחם מנדל. כשאנו מתבוננים ב„ימות המשיח“, הרי ההשוואה ל„מנחם מנדל בארץ ישראל“ עולה כמעט מאליה. הנושא והרקע זהים. פה ושם לפנינו יהודים אמריקניים המחפשים את הדרך להשתרש בארץ. אלא שבזאת אף מסתיים הצד השווה שבשתי היצירות. שהרי ב„ימות המשיח“ מדובר באנשים נכבדים ורציניים. אף צדרבוים — ארזו הלבנון המצחיק מעט — אינו אדם תלוש ותלוי על בלימה. הוא עולה ארצה אל המוכן, אל נחלתו ואל פרדסו שהכין מבעוד מועד, בימי שבתו באמריקה. לכן אנו מחפשים את הפרוטוטיפים של אנשי הספר בעולם המציאות, בעולם המעשה. ובאמת, מי יוכל להתגבר, למשל, על הפיתוי לנסות ולנחש למי נתכוון הסופר בתארו פרופסור מהר הצופים, המלא הכרת ערך עצמו, מתמחה בהיסטוריה ישראלית ותומך, בהשקפותיו הפוליטיות, בימין הקיצוני? אכן, בהקדמתו מכחיש ברקוביץ כל כוונה לתאר דמויות חיות ופועלות; אולם דרישתו, לבל יחפשו אחר כוונות מוצנעות בגלומי אנשיו, קשה לו לציבור הקוראים לעמוד בה.

אולם החיפושים אחר זהות האנשים אינם הערכה אמנותית; יתרה מזו: הם מפריעים לראייה האמנותית. על כן נראה לנו, כי נגרע חלקה של יצירה זו בכתיב י. ד. ברקוביץ. מבחינה מסוימת, הרי „ימות המשיח“ הוא מעין רפורטאז'ה על הנעשה בארץ־ישראל בתחילת שנות השלושים. אין המונח „רפורטאז'ה“ מובא כאן לשלילה, אלא לשם ציון מידת האובייקטיביות ומגמת התיאור שבספר. הדמות הראשית, אשר בעד עיניה ובקשר אליה אנו רואים את כל המתרחש, נבחרה בקפידה לצורך זה. אינטלקטואל, יהודע להעריך בהבנה ובחמירה את מראה את רצונו; אדם בגיל העמידה, ששוב אינו נוח להתלהב בקלות כצעיר; מלא ספקות והיסוסים; אופי שאינו סינתטי אלא אנאליטי. מכל אלה מסתבר, כי ד״ר ישראל מנחין לא יקבל את ההווי הארץ־ישראלי בהסכמה עיוורת; מאידך גיסא, הרי שאם יחייב הווי זה, משקלו של החיוב יהיה כאן גדול ורב מחיובו של אחר, שלא ניתן באותן תכונות ביקרתיות, ואינו מרבה בהיסוסים. מובן שמנחין הוא אדם בעל ערך וחיובי במהותו. הוא אינו, בשום אופן, אופוזיציונר במהותו, כפיני דוברוב, למשל. ספק גדול הוא, אם זה האחרון ייקלט בארץ. הוא מותח ביקורת על הכל, אינו מסוגל להתמיד במשימה, רעיון, צורת חיים; הוא שוללן מטבעו ותמיד ימצא טעם לפגם בכל. אדם כזה ביקרתו אינה כשרה, כשם שהתלהבותו של צדרבוים לא תמיד משכנעת את זולתו. התלהב בותו של צדרבוים, זאת רצויה יותר משלילתו של דוברוב. את צדרבוים אנו רואים לאח־רונה עומד על סולם ועובד, אם גם ללא הצלחה גדולה, בקטיפ תפוזים בפרדסו; יש סיכויים ניכרים שברבות הימים ישתלם במלאכתו זו. מפיני דוברוב אנו נפרדים, כשאנו עושה מלאכה כל שהיא, ותכניתו היחידה היא לצאת מן המקום אשר בו הוא נמצא למקום אחר, — במקרה זה, לעקור מן המושב לעיר. פיני אינו טורח להתעמק בנימוקיו, שמא רצון בהול זה סותר את דיבוריו הנלהבים, מלפני שנים רבות, על יישוב הארץ תוך עבודה קשה.

אולם ד״ר מנחין שונה משני אלה גם יחד. מבחינת השכלתו ועמדתו החברתית עולה הוא עליהם, ובמהותו הוא בוגר יותר ומסובך יותר משניהם. בשל כך הרי אנו מוכנים לקבל את שיפוטו והחלטתו על הארץ ועל הנעשה בה.

את שהייתו בארץ פותח מנחין בתל־אביב (חיפה שימשה רק תחנת מעבר שבין האניה והרכבת). אנשי תל־אביב הם ראשוני מכריו הארץ־ישראליים; בה הוא פוגש עסק־

נים ציוניים, מהם מכריו עוד מן הגולה, פורסנים ואנשי עסק, מנהיגי תנועת פועלים, ולמורת רוחו, — נושאי דברו של הימין הקיצוני הפורש. הפגישות עם נציגי החוגים השונים מתגלגלות מאליהן: אישטוב, בעל אחותו של מנוחין היושבת זה שנים רבות בארץ, עוסק ברכישת קרקעות מידי הערבים ומכירתן לידי יהודים. רבים מבזים אותו ואת מלאכתו, בקראם לה ספסרות, אך מנוחין משתכנע שטעות בידם. אישטוב הוא אדם ישר, ועושה שליחות נחוצה ביותר. בתל-אביב מקבל את פניו של מנוחין ידידו מנוער ד"ר שייניק, עסקן ציוני. בין הקרואים לבית אישטוב למסיבה לכבוד האורח מאמריקה נמצא מכר ותיק אחר של מנוחין, יואל יונה רבינטשיק, שאינו שוכח לספר מדי פעם לקהל הסובב אותו, כי נתעלה לדרגת פרופסור באוניברסיטה. את הפורשים קשה קצת יותר להכניס למסגרת, שהרי אלה הם חוגים חברתיים שאינם באים במגע זה עם זה. מתברר שדניאל גורדון, אחיה של יהודית, נמנה עם התומכים המובהקים של הפורשים. את יהודית פגש מנוחין באניה, בדרכו לארץ, ואירש אותה. מתברר שפרופסור רבינטשיק, למרבה הפליאה, אף הוא תומך ב„כת". אלא שדניאל גורדון תומך בה מהיותו איש המעשה הנמרץ, ומהתנגדותו לאנגלים; ואילו הפרופסור רבינטשיק נמשך כפי הנראה אחר רוב המלל הלהג, המעוררים את התפעלותו, אף סבור הוא שיגיע בדרך זו לפרסום רב יותר, מאשר על-ידי הליכה רגילה בתלם הפוליטי.

לאחר שהייה בתל-אביב בא סיור קצר בירושלים, ולאחריו — ביקור בעמק. במוש"בים ובקיבוצים אשר בו. ד"ר מנוחין נתקף בהמית לב חזקה בשעת ביקורו בעיר הקודש, אך היא אינה מדברת ללבו כתל-אביב הצעירה, הדינאמית, ומעל לכל — העברית. עתה יש רבים, המרבים לדבר בגנותה של העיר העברית הראשונה; ואכן, בתקופה שרמלה ולדו הן ערים יהודיות קשה לזכור לתל-אביב זכות ראשונים. גם את מרצה וחיוניותה דורשים לגנאי. בשעת עיף חוזר ביצירתו של ברקוביץ עולה בנו ההרהור שמה עוול אנו עושים לעיר, שרבים בוחרים לגור בה אך מעטים בוחרים לדבר בשבחיה. שהרי הרבה מן הטוב שראה בה ד"ר מנוחין נמצא בה גם עתה. ירושלים, בתיאורו של הסופר, קודרת מעט לעומת שפע האור שבתל-אביב, האור, הוא שקוסם לו לסופר יותר מכל. עלינו אך לחזור ולעיין בקטע הסיום של „מנחם מנדל בארץ-ישראל", אותו קטע בפרוזה שירית על תל-אביב, עיר האור והשמש.

ד"ר מנוחין מסייר, קולט רשמים, פוגש אנשים. האם הוא מסכם את רגשותיו והתרש"מיותיו, מביע דעה וחורץ משפט? במלים אחרות: האם כוונת הסופר לכתוב רומאן, או להביע את דעתו על יישוב ארץ ישראל? האם זהו רומאן „סיפורי" או רומאן „נושא אידיאה"? ומהו העיקר בו — עיצוב האנשים, הרקע, או הצד האינטלקטואלי?

למעשה, מביע מנוחין את דעתו בבירור רק בשני מקרים: הוא שולל את הפורשים, ומתפעל התפעלות שלמה מן הקיבוצים החדשים שבעמק יזרעאל. אשר למקומו הוא בארץ, הרי תחילה הוא מלא ספיקות והיסוסים. האם בא ארצה אך ורק כדי להתישב בתל-אביב ולעסוק במקצוע בו עסק בניו-יורק, הוא מקצוע הרפואה? האם לא יהא זה מעשה ראוי לשבח, אם ישנה ארחותיו מן הקצה אל הקצה, יבנה את ביתו בכפר ויעסוק בעצמו במלאכת פרדסו? מסימו של הספר מסתבר, שמנוחין ימשיך, בסופו של דבר, לעסוק בעבודתו כרופא. הוא מכין את דירתו בתל-אביב בעזרת אשתו לעתיד, יהודית. בהיותו בקיבוץ הוותיק שבעמק עשה את חשבון הנפש, והגיע למסקנה שאדם בגיל העמידה שוב אין לו אפשרות בלתי מוגבלות בבחירת אורח חיו. אילו היה צעיר, כך סובר הוא, היה ודאי חלקו עם החלוצים שבעמק. עתה, ששוב אינו יכול לקיים את משאת נפשו זו, הרי הדגש אינו בצורת חיו החיצונית אלא הפנימית. יכול, בזאת הוא בטוח, לנהל את חיו בעיר באותה רוח כאותם אנשים יקרים החיים חיי עבודה מפרכת בקיבוצים ובמושבים. מחשבה זו נראית לכאורה כהתמקדות מהחלטה ברורה, אולם בעצם אין הדבר כך. אהבתו אל יהודית היא ששיכנעה אותו, כי אין כל הצדקה לכך לנהוג בחיים לפי עקרונות קבועים וקשים. עלילת האהבה שבין מנוחין ליהודית אינה סממן ספרותי הבא להוסיף יסוד של פיקציה לסיפור של עובדות. אהבה זו משנה ומרככת את מנוחין, ועל כן היא חלק אינטגרלי של הספר.

יהודית, בהתנהגותה, בדרך מחשבתה ובדרך חייה עד לזמן שהכירה, אינה הולמת כלל את אידיאל האשה של מנוחין. השלמתו עם עובדה זו, והערכתו אותה מנקודת דאייה חדשה, נותנות בידיו מפתח לרבגוניותן של תופעות החיים.

„ימות המשיח“ מסתיים בצליל שמחה ותקווה. לא שמחה פרועה וחסרת מעצורים, אלא שמחה בוגרת ובעלת אחריות. זהו ספר על בני העליה; אין בו מקום לבעיות הפרוץ זאיות של עלובי החיים, המתלבטים בקשיי פרנסה וכלכלה. בסיכום סופי, אין זה רומאן פרסונאלי. הגיבור הדאשי הוא הישוב בארץ, לא אדם זה או אחר. שלומו וגורלו של הישוב הם החשובים מכל. „ימות המשיח“ ו„מנחם מנדל בארץ-ישראל“, זה בצד זה, משמשים את העדויות המובהקות לרוחב ולעומק היריעה של י. ד. ברקוביץ; עם קריאת שניהם, נוכל לעקוב אחר ראייתו החריפה של הסופר את הארץ העתיקה החדשה, ההולכת ונבנית.